

מילת תינוק שנולד בצאת הכוכבים

שני סעיפים תמוהים בשו"ע הלכות מילה

שי ואלטר

בסיפא דסוגיית ביה"ש איתא גדרי צאת הכוכבים:

אמר רב יהודה אמר שמואל: כוכב אחד – יום, שנים – בין השמשות, שלשה – לילה.

תניא נמי הכי: כוכב א' – יום, ב' – ביה"ש, ג – לילה.

אמר ר' יוסי (גרסת הב"ח: בר אבין, וכן איתא בעוד ראשונים):

לא כוכבים גדולים הנראין ביום,

ולא כוכבים קטנים שאין נראין אלא בלילה,

אלא בינונים. (שבת לה, ב)

וכן איתא גם בירושלמי פרק קמא דברכות (ה"א):

רבי פינחס בשם רבי אבא בר פפא כוכב אחד – ודאי יום, שנים – ספק לילה,

שלשה – ודאי לילה,

ובהמשך אותה סוגיה:

הדא דתימר באילין דלית אורחתהון מתחמיא בליליא, ברם באילין דאורחהון

מתחמיא ביממא – לא משערין בהון. אמר ר' יוסי בר' בון: ובלחוד דיתחמון תלתא

כוכבין בר מן הדא כוכבתא¹.

1. כך הוא בגרסת הירושלמי שלנו, ולראשונים היתה כידוע גרסא אחרת בדברי ר' יוסי בר' בון ובלחוד דיתחמון תלתא כוכבין דדמיין כחד כוכבתא (גרסת הר"ן שבת דף טו, א מדפי הרי"ף, וראה גרסאות דומות בראשונים נוספים בספר "הזמנים בהלכה" למו"ר הרב ח. בניש שליט"א, חלק ב' עמ' תקלו, הערה 3, וזה מקור ג' כוכבים רצופין לעניין מוצ"ש כדאיתא בשו"ע או"ח סימן רצ"ג ס"ב.

ונראה כי כוונות הבבלי והירושלמי עולות אחד, שאת ג' הכוכבים לעניין צאת הכוכבים יש לשער בכוכבים שאינם נראים ביום, כלומר, כוכב שנראה ביום לא יכול להמנות בין ג' כוכבים ראשוניים הקובעים את הלילה, והוא נקרא גדול.

וזה אתי שפיר לפי דברי ר' יוסי בר' בון "ובלחוד דיתחמון תלתא כוכבין בר מן הדא כוכבתא", הכוכבתא היא כוכב הלכת נוגה, העצם השמימי הבהיר ביותר אחרי השמש והירח (שהם אינם כוכבים אלא מאורות בקוטר של כחצי מעלת קשת) ז"א נוגה היא הכוכב, מקור האור הנקודתי הבהיר ביותר בשמים. ב"זמנים בהלכה" (ח"ב עמ' תקז ובהע' 12 שם) הביא ראיות לכך שכוכבתא היא נוגה:

א. תרגום יונתן לירמיה ז, יח לפסוק "הבנים מלקטים עצים ... למלכת השמים": תרגם יונתן "לכוכבת שמים". ואני מוסיף על דבריו כי עבודה זרה זו היא כוכב נוגה, העשתורת, אפרודיטי של היוונים, ו-VENUS של הרומאים, אלילת היופי בכל התרבויות הקדומות, שבאה לידי ביטוי בעבודה של כוכב נוגה, הבהיר ביותר בשמים, ובכל התרבויות הקדומות סימלה אלילה נקבה.

ב. כן הובא על פסוק זה בפסיקתא רבתי פרשה לב, פיסקא ותאמר ציון – זו היא הכוכבת.

ג. בהמשך פרק א' בירושלמי ברכות: אמר ר' יוסי בי ר' בון הדא "איילתא דשחרא" מאן דאמר כוכבתא היא טעיא זימנין דהיא מקדמא וזימנין דהיא מאחרא, ובלשון אחר בבראשית רבה נ, טו: אם יאמר לך אדם הדא כוכבתא דצפרא איילתא דשחרא – שקרן הוא.

ר' יוסי בר' בון בא לומר שאין לזהות את "איילת השחר" עם כוכב נוגה. אמנם כוכב נוגה מכונה גם כוכב השחר (ראה רש"י לישעיה יד, יב: איך נפלת משמים הילל בן שחר – פירש"י: כוכב הנוגה המאיר אור ככוכב הבוקר), אולם לא תמיד הוא מופיע רק בשחר, כי כוכב הלכת נוגה הוא פנימי לכדור הארץ (השני במערכת השמש) לעומת הארץ (שלישית מהשמש), וכידוע למי שעסק מעט באסטרונומיה כוכב זה תמיד נשאר

בשמים בקרבת השמש, ולכן הוא ניתן לצפייה היטב כאשר הוא מקדים וזורח לפני השמש לפנות בוקר, ועם זריחת השמש אורו נמוג (אך נוגה לא נעלם ונראה גם באור יום מלא, למי שיודע היכן להביט) או כאשר הוא מאחר ונראה לפנות ערב במערב אחר שקיעת השמש.

ר' יוסי ברי' בון בא למנוע זיהוי מוטעה של נוגה עם תופעה אחרת המכונה "איילת השחר" שמתרחשת רק לפנות בוקר, וכוכב נוגה כאמור מופיע גם ככוכב ערב². ולענייננו כך יש להבין את דברי ר' יוסי ברי' בון שכוכב נוגה הנראה ביום לא יכול להחשב לאחד מג' כוכבים בינוניים, ומכאן ראייה טובה לקיום הגרסא בבבלי אמר ר' יוסי [בר אבין] שהוא ר' יוסי ברי' בון של הירושלמי, מגדולי הדור החמישי של אמוראי ארץ-ישראל.

2. בהסבר תופעה זו עיין במאמרו של הרב יונה מרצבך "עלה יונה" עמ' כא-ל. "זמנים בהלכה" ח"א עמ' ר"א. אולם ראה גם מעגלי צדק לרב משה קוסובר עמ' כב.

אמנם נוגה איננו הכוכב היחיד הנראה לפי השקיעה: קיימות עדויות לכוכבים נוספים שנראו לפני השקיעה³, ומדוע לא הזכיר זאת ר' יוסי בר' בון בדבריו? ויש לומר בפשיטות כי ר' יוסי בר' בון נקט דוגמא בלבד, כי ראיית נוגה לפני השקיעה היא דבר קל גם למי שאיננו בקי במקום הכוכבים, מפני בהירותו הרבה, ואילו לראיית צדק ועוד יותר מכך לראיית סיריוס נדרשת ידיעת מקומם וגם חדות ראייה מסויימת. (כן הקשה בספר אור היום סימן מ' וכן תרץ ב"זמנים בהלכה" ח"ב עמ' תקז הערה 12).

מדברי ר' יוסי בר' אבין משמע שהכוכבים ששמואל והברייתא משערים בהם הם: (א) כוכבים הנקראים בינונים. (ב) כוכבים אלו אינם נראים ביום. הדבר קשה, כי שמואל אומר בפירוש שכאשר רואים כוכב אחד עדיין הוא יום אך ר' יוסי אומר שהכוכבים ששמואל דבר עליהם לא נראים ביום!

לכן חייבים לומר שלמושג "יום" יש שתי משמעויות נפרדות: הא' - בדברי ר' יוסי בן אבין "לא כוכבים גדולים הנראים ביום" או דברי הירושלמי "ברם באילין דאורחהון מתחמיין ביממא לא משערין בהון." - "יום" משמעו כאשר השמש עדיין מעל האופק כלומר "היום האסטרונומי". הב' - בדברי שמואל וברייתא המסייעת את דבריו "כוכב אחד יום" - "יום" - הוא היום ההלכתי.

היום האסטרונומי מסתיים עם שקיעת החמה. ישנם כוכבים שניתן לראותם לפני שקיעת החמה. אלה הם 'כוכבים גדולים' הנראים ביום האסטרונומי. אחר השקיעה

3. לגבי נוגה: עדות שניתן לראותו אפילו בחצות היום: "כי גם פעמים רבות בחצי היום כוכב שנראה" (יראים השלם סימן רעד).

לגבי צדק: עדות ל. ואגנר מירושלים, מרץ 1966 שצפה בצדק מספר פעמים לפני השקיעה:

JOURNAL OF THE OPTICAL SOCIETY OF AMERICA vol. 56, 3 p. 406

ואגנר דיווח על תצפיתו בצדק כתגובה לאחר שבמאמר של TOUSEY ו-KOOMEN באותו בטאון כרך 43 עמ' 177-183 כתבו המחברים שלפי חישוביהם ניתן לראות לפני השקיעה את נוגה, צדק ומאדים, אולם לא נמצאו דיווחים על צדק ומאדים. גם אני ראיתי את צדק מכרם ביבנה לפני השקיעה. לגבי מאדים: ראה מאמרם של יאיר עוזרי וד"ר רוי עמנואל הופמן בגליון זה.

לגבי סיריוס (כוכב השבת הבהיר ביותר בשמים): בספר "דברי יוסף" לר' יהוסף שוורץ טען שניתן לראות ביום את נוגה, צדק וסיריוס. "באופק ירושלים בתקופת ניסן ותשרי קודם שקיעת החמה והוא שתרד השמש תחת האופק א"א לראות כ"א כוכבים הגדולים הנ"ל הנוגה והצדק והזיריאוס" (דף מא,ב). אינני יודע אם כתב את דבריו על סמך תצפיות. הרב בניש כתב (הזמנים בהלכה ח"ב עמ' תק"ז הע' 12, כנראה על סמך המחקר של TOUSEY ו-KOOMEN), שדברי ר' יוסף שוורץ הם טעות שכן סיריוס אין ביכולתו להראות לפני השקיעה, אולם הרב יעקב גרשון ווייס מירושלים, ראה את סיריוס מירושלים כ-2-3 דקות לפני השקיעה המישורית בתאריכים טז בניסן תשנ"ו וכד באדר תשנ"ח. הרב בניש היה סבור בספרו שניתן לראות לפני השקיעה רק כוכבי לכת, ותצפית הרב ווייס הוכיחה שגם כוכב השבת סיריוס נצפה לפני השקיעה.

מתחיל להחשיך ומתחילים להראות כוכבים נוספים שלא ניתן היה לראותם לפני השקיעה. אלה הם 'הכוכבים הבינוניים'. כאשר כוכב אחד בינוני נראה עדיין הוא יום מבחינה הלכתית למרות שהיום האסטרונומי הסתיים כבר קודם, בשקיעת החמה. כלומר היום ההלכתי לא מסתיים יחד עם היום האסטרונומי, אלא נמשך זמן אחר שקיעת החמה. כאשר נראים שני כוכבים בינוניים זה כבר ביה"ש, וכאשר נראים שלשה, מתחיל הלילה ההלכתי. אלו הם דברי שמואל והברייתא המסייעת את דבריו. ר' יוסי בר' אבין בא להגדיר את הכוכבים שדיבר עליהם שמואל מבחינה אסטרונומית: כוכבים בינוניים אלו לא נראים ביום האסטרונומי.

ועל זאת הדרך ניתן להבין מהם כוכבים קטנים הנראים בלילה, שהרי הלילה ההלכתי בעצם מתחיל עם צאת ג' כוכבים בינוניים, כלומר הכוכב הבינוני השלישי הוא כבר כוכב של "לילה", ולמרות שהוא נראה "בלילה" לא יתכן לומר שהוא כוכב קטן. על כרחנו יש לומר שהמושג "לילה" בהקשר לכוכב הבינוני השלישי והמושג "לילה" בהקשר לכוכבים הקטנים אינם זהים: "לילה" בהקשר הכוכב הבינוני השלישי הוא לילה הלכתי, ואילו ה"לילה" בהקשר לכוכבים הקטנים הוא מאוחר ל"לילה" ההלכתי, וניתן לשני פירושים:

(א) אם נגדיר רק את ג' הכוכבים היוצאים לאחר שקיעת השמש ככוכבים בינוניים, הרי שהכוכבים הרביעי החמישי השישי השביעי וכל שאר אלפי הכוכבים – הם כולם כוכבים קטנים. כלומר יש מעט כוכבים גדולים ובינוניים וכל השאר הם כוכבים קטנים.

(ב) אולם מסתבר לומר "שכוכבים קטנים הנראים בלילה" הם כוכבים שנראים אחר שהחשיך. שהרי התופעה האסטרונומית של התחלפות היום ללילה מלווה פרק זמן המכונה בשם "דמדומים", ואנו יכולים לסמן רק שתי נקודות זמן חדות מבחינה אסטרונומית: האחת – שקיעת השמש, החל מזמן זה מתחילים הדמדומים, כלומר מצב שבו האטמוספירה במקום נתון מוארת למרות שהשמש שקעה; והשניה – מצב של חשכה מוחלטת – לפי ההגדרה האסטרונומית זמן זה מושג כאשר מרכז השמש ירד 18 מעלות מתחת לאופק. בין שתי נקודות זמן אלו מתרחשים הדמדומים, שהם החשכה הדרגתית של הרקיע, כלומר כל זמן הדמדומים קיים עדיין אור ברקיע. אם נאמר שהמושג לילה בדברי ר' יוסי בר' אבין הוא החשכה מוחלטת, הרי שלפי זה

כוכבים קטנים הם כוכבים המופיעים רק כאשר הרקיע חשוך לחלוטין, כלומר לקראת סוף הדמדומים האסטרונומיים. לפי פירוש זה יש אמנם יותר מאשר 3 כוכבים בינוניים: כל הכוכבים הנראים כאשר הרקיע עדיין מואר הם כוכבים בינוניים, ורק כאשר הרקיע מחשיך מופיעים הכוכבים הקטנים. כפי הסבר זה כתב הגר"א בביאורו ביו"ד סימן רס"ב, וכתב שבמדינות הצפוניות (בהם השמש לא משפילה מספיק בימות הקיץ, והרקיע מואר כל הלילה) לא נראים בימות הקיץ כוכבים קטנים.

נפקא מינה בין שני ההסברים לפי שיטת תלמיד רבנו יונה (על הר"י בברכות דף ב, ע"ב ד"ה 'והא', מובאת להלכה בשו"ע או"ח סימן רל"ה לעניין קרי"ש וערבית, וכן בסימן רצ"ג ג' כוכבים קטנים רצופים לעניין מוצאי שבת) שאין אנו בקיאים מהם כוכבים בינוניים, לכן עלינו להמתין לכוכבים קטנים. (ובמוצאי שבת צריכים שהקטנים יהיו גם רצופים על פי גרסא אחרת בירושלמי ריש ברכות ראה הערה 1 לעיל).

אחר חתימת הדברים ראיתי כי קיים הסבר נוסף בביאור "בינוניים" וראה בסוף המאמר.

ועכשיו נבוא לעיקר מאמרנו:

דברי השו"ע יו"ד סימן רס"ב סע' ה-ו

בשו"ע יו"ד סימן רס"ב הביא המחבר שתי הלכות שהבנת הקשר ביניהן דורשת עיון גדול:

בסעיף ה' שם איתא:

אם נולד כשהיו נראים ברקיע כוכבים קטנים מאוד יש לסמוך על הכוכבים לספק למול למחרת כיון שלא היה לא שבת ולא יו"ט ואע"פ שהיה הרקיע מזהיר כעין אורה של יום.

מקור הדברים כמובא בב"י וכמצויין בבאר הגולה: מרדכי שבת פרק ב'.

בסעיף ו' שם איתא :

אם לאלתר כשהוציא הולד ראשו חוץ לפרוזדור נראו ג' כוכבים בינונים יש לסמוך עליהם שהוא לילה אפילו הוא למחר שבת אבל אם שהו אחר כך אם לפי השיהוי נראה להם שהיה יום בהוצאת הראש אין להם אלא מה שעניניהם רואות ויהא נימול לח' אפילו אם יארע בשבת.

מקור הדברים כמובא בב"י וכמצויין בבאר הגולה: הגהות מיימוני פ"א מהלכות מילה בשם סמ"ג תשובת ר"י.

הנה כדי לבאר שני סעיפים אלו אבאר תחילה כללים בדיני מילה. ואף שהיא מילתא דפשיטותא ומשנה מפורשת בפרק ר' אליעזר דמילה (שבת פ"ט מ"ה), אעפ"כ כשר בעיני לסדר הדברים דבר דבור על אופניו לטובת מי שאינו מצוי בנושא.

כתיב בתורה בריש פרשת שמיני: "ביום השמיני ימול בשר ערלתו". לכן יום המילה יחול לעולם בו ביום בשבוע בו נולד התינוק אפילו בשבת וביו"ט למעט אם נולד בזמן בין השמשות. ונסדר את הדברים:

ביום חול:

א) אם תינוק נולד ביום חול למשל ביום ב' בשבוע תהיה המילה ביום ב'.
 ב) ואם נולד ביה"ש שבין יום ב' ליום ג' תהיה המילה ביום ג' שהרי אם ימולו אותו ביום ב' אולי נחשבת לידתו מחמת הספק ביום ג' ואז המילה ביום השביעי, ואסור למול קודם יום השמיני. אולם אם נימול ביום ג' ממה נפשך יצא שהרי אם לידתו נחשבת ליום ג' – שפיר איכא ביום השמיני, ואם נחשבת ליום ב' הרי מלו אותו ביום התשיעי, ואף שאין זה ביום השמיני יצאו ידי חובה, ונקראת מילה שלא בזמנה.
 ג) ואם נולד אחר סוף ביה"ש של יום ב', הרי זה כבר לילה גמור של יום ג' וימולו אותו ביום ג'.
 ולגבי ביה"ש של מוצאי שבת הרי זה אותו הדבר בכל הדינים: א) אם נולד בודאי יום ימול בשבת, ב) ואם נולד בב"ה"ש ג' וק"ו לאחריו – ימול ביום ראשון.

בערב שבת (או ערב יום טוב):

א) אם תינוק נולד ביום ו' תהיה המילה ביום ו'.

ב) ואם נולד ביה"ש של ערב שבת, הרי הלידה ספק יום ו', ספק יום שבת. ולמול ביום שישי הבא א"א שמא הלידה נחשבת ביום שבת וליכא ח' ימים. ולמול ביום שבת גם כן א"א שמא הלידה נחשבת ביום שישי, ואז הוא תשיעי ללידה וכיון שהיא מילה שלא בזמנה אין מחללין עליה את השבת. לכן נדחית המילה ליום ראשון שהוא העשירי מערב שבת הקודם.

ג) ואם נולד התינוק אחר סוף ביה"ש של ערב שבת, הרי זה כבר ליל שבת גמור ותהיה המילה בשבת הבאה.

וכאשר נולד ביה"ש של שבת הסמוכה ליו"ט או השבת הסמוכה לשני ימים טובים של ר"ה, הרי זה המשך המשנה עי"ש, ואין מה להאריך לענייננו.

הרי לנו שהספק כשנולד בביה"ש של ערב שבת הוא בעייתי יותר, ואי אפשר סתם לדחות את המילה ליום המחרת שהוא יום שבת, כי היא ספק מילה שלא בזמנה.

נוכל לסכם את שיטת המחבר בטבלה:

הזמן (בשלבים לפי רדת החשכה)	כאשר למחרת חול	כאשר למחרת שבת
יום גמור	באותו יום בשבוע הבא	באותו יום, כלומר בער"ש הבאה
כוכבים קטנים מאוד והרקיע מזהיר כעין אורה של יום	ביום המחרת בשבוע הבא	רק ביום ראשון הבא, כי ספק אם זמן זה נחשב לילה
ג' כוכבים בינונים	ביום המחרת בשבוע הבא	ביום המחרת, כלומר בשבת הבאה
בלילה	ביום המחרת בשבוע הבא	ביום המחרת, כלומר בשבת הבאה

בסעיף ה' כותב המחבר על "כוכבים קטנים מאוד" שאפשר לסמוך עליהם לספק בלבד. כוונתו לומר שאם רואים "כוכבים קטנים מאוד" למרות ש"הרקיע מזהיר כעין אורה של יום", הרי אין להתייחס לזמן זה כיום ולמול באותו יום בשבוע הבא, אלא אפשר לסמוך על כוכבים אלו שהם ספק לילה, ולכן המילה תדחה ליום המחרת. אולם כיון שכוכבים אלו נחשבים רק "לספק לילה" ולא ללילה ודאי יש לדייק מכאן שאם למחרת הוא שבת לא ימולו למחרת אלא רק יום ראשון. ובסעיף ו' כתב שאם יצאו ג' כוכבים בינונים - הרי שעליהם אפשר לסמוך שהוא לילה (כלומר לילה גמור) של שבת ולכן ימולו בשבת.

הקדמה: שני אופני הבנה בגדרי גודל הכוכבים.

אופן הבנה ראשון:

לפני שנביא את האחרונים העוסקים בסעיפים אלו נקדים הקדמה לבאר את עניין גודל הכוכבים.

עד כה הבננו ע"פ הסוגייה בבבלי ובירושלמי כי גדר גדולים בינונים וקטנים הוא ע"פ סדר הופעת הכוכבים. גדולים מופיעים לפני השקיעה, בינונים אחריהם, וקטנים אחרי הבינונים. אולם לא דקדקנו מדוע ר' יוסי בר' אבין קורא לכוכבים גדולים, בינונים וקטנים, ולא ראשונים, אמצעיים ואחרונים. נציין שבזמן שרואים את הגדולים עדיין לא ניתן לראות את הבינוניים ואת הקטנים, ואילו בזמן שרואים את הבינוניים עדיין לא ניתן לראות את הקטנים. ולכן יש להבין כי גדולים ובינונים וקטנים נאמרו רק בזמן שיש אפשרות להשוואה בין הכוכבים, וזה בזמן חשכה גמורה או כמעט גמורה שאז נראים כל הכוכבים מכל סדרי הגודל. ובאמת מהמציאות אנו יודעים כי כוכב נוגה וכן צדק נראים מאוד בהירים לעומת שאר הכוכבים כאשר הלילה יורד. ואותם כוכבים המכונים בינונים שהם אלו הנראים ראשונה אחרי שקיעת החמה, בהירים יותר ובולטים לעומת הכוכבים האחרים (אולם לא כמו נוגה וצדק הגדולים). לכן יש להבין בפשיטות שהכיווני גדולים בינונים וקטנים ניתן לפי זמן בו כל הכוכבים מכל 3 המחלקות נמצאים יחד ברקיע, ורק אז כל הכוכבים בני השוואה.

אולם לעניין זמן הלילה מעניין סדר ההופעה שהוא בעצם רק פועל יוצא של הגודל.

וסדר הופעת הכוכבים תלוי בחשכת הרקיע ההולך ומחשיך. ולכן הכוכבים הגדולים נראים ביום כיון שאורם מספיק חזק כדי לגבור על תאורת הרקיע. הכוכבים הבינונים יכולים להראות רק אחר שקיעת החמה, ואילו הקטנים – כאשר מחשיך עוד יותר. ומה שמתרחש מבחינת המציאות האסטרונומית הוא שביום הגדולים נראים אמנם, אך בקושי, ואילו הבינונים והקטנים לא נראים כלל, ועם שקיעת השמש, מחשיך הרקיע ואז נראים הגדולים יותר בבירור, וגם הבינונים מתחילים להופיע ונראים בקושי, וכאשר מחשיך יותר נראים הבינונים היטב, והקטנים מתחילים להופיע ולעומת אלו ואלו מבהיקים עתה הגדולים - אלו שנראו לעומת השמש ביום אך בקושי

– באורם הרב. וככל שמחשיך יותר קורות התופעות הבאות: כל כוכב שכבר הופיע קודם אורו מתחזק, וכוכבים שעדיין לא הופיעו – מתחילים להופיע. ויש להעיר כאן כי לא אורם האמיתי של הכוכבים משתנה, אלא העלמות אור השמש, הוא מה שמאפשר לכוכבים שאורם הינו בעצם חלש – להראות בחשכה.

זה אופן ההבנה הפשוט של גדולים, בינונים וקטנים.

אופן הבנה שני:

אולם יש אופן הבנה נוסף. אמנם אופן הבנה זה איננו אפשרי בגמ' אולם הוא אפשרי מבחינת לשונם של בני אדם.

כאשר אדם רואה כוכב בקושי הוא קורא לכוכב כזה "כוכב קטן" או "כוכב קטן מאד". מתברר כי אדם הצופה בכוכב נוגה טרם השמש שקעה, יאמר כי הוא רואה כוכב קטן בשמים. אמנם הכוכב נראה קטן, כי בעוד השמש זורחת בוהק הרקיע רב, וגם כוכב בהיר כמו נוגה נראה בקושי לעומת הרקיע הבוהק. ככל שיחשיך יותר נוגה ילך ו"יגדל"; נוגה יהיה גדול רק כאשר החשכה תגיע לשיא. אז ייראו גם שאר הכוכבים ואפשר יהיה להיווכח כי נוגה הוא באמת "כוכב גדול".

לאחר הקדמה זאת נפן אל דברי האחרונים.

דברי הש"ך

הש"ך (ס"ק ט') ביאר בסעיף ה':

דוקא משום שהם קטנים מאוד אין לסמוך עליהם למול בשבת אבל בכוכבים בינונים בסעיף שאחר זה יש לסמוך עליהם למול אפילו בשבת.

בפשיטות משמע מדבריו שג' כוכבים בינונים עדיפי מג' כוכבים קטנים, והדבר תמוה מסוגיין שהרי כוכבים קטנים מופיעים אחרי ג' כוכבים בינונים, ואם ג' בינונים קובעים לילה עאכ"ו שקטנים מהני לקבוע לילה.

קודם שנראה תמיהות האחרונים על הש"ך, נדקדק בדבריו.

איכא למימר שהש"ך הבין את הביטוי "כוכבים קטנים מאד" באופן השני שהסברנו, באופן ציורי-למדני נכנה זאת בביטוי "יש שיעור לכוכבים". בסעיף ה' הכוכבים לא הגיעו אלא לרמה של "חצי שיעור" ולא היה להם שיעור מספיק להחשב ככוכבים בינוניים. מתפיסה זו של הש"ך אפשר להבין שרק כאשר כוכבים גם נראים כבינוניים הם נחשבים ככוכבים בינוניים שאפשר לסמוך עליהם כדי לדעת שהתחיל הלילה. מתפיסה זו יוצא שגם אם כוכב הוא באמת בינוני (ביחס לכוכבים האחרים) אם עדיין הוא לא נראה כבינוני אלא הוא נראה קטן בלבד – הוא לא יחשב ככוכב בינוני לעניין לילה, או במילים אחרות: כוכב בינוני בתחילת הופעתו כאשר הוא נראה קטן, עדיין איננו נחשב כבינוני. לכאורה קיימת העלאת אפשרות הבנה אחרת בפירוש הש"ך אולם היא איננה מתקבלת על הדעת: ניתן לומר שהש"ך סבר שכמות האור של הכוכבים נשאר קבועה, כלומר אם כוכב נראה קטן מאוד הוא יראה כך גם כאשר יחשיך יותר, אולם אין זה מתקבל על הדעת לחשוב את הש"ך כטועה בדבר פשוט כזה, שהרי תינוק של בית רבן יודע "ששרגא בטיהרא לא מהני" (חולין ס, ב) וכנגד זה שרגא בליליא מהני.

כך נראה לעניות דעתי להבין את דברי הש"ך ועדיין אין הדבר מציל את הש"ך מקושיות האחרונים:

דברי הפר"ח

בחידושי ר' עקיבא איגר על אתר ד"ה אבל מייתי דברי לקוטי הפר"ח על הש"ך:

אבל בכוכבים בינוניים: בלקוטי הפר"ח כתב וז"ל ואין לדבר הזה טעם דאי מהני כוכבים בינוניים כ"ש כוכבים קטנים וכאיתא בפרק ב' דשבת אלא דשאני הכא כיון דהרקיע מזהיר משום הכי איכא ספיקא ודו"ק.

נראה שהפר"ח הבין שסבירא ליה לש"ך שכוכבים בינוניים מועילים יותר להחשב לילה מכוכבים קטנים, ועל זה הקשה שמשמעות סוגיין דשבת שקטנים מועילים יותר. כלומר הפר"ח הבין את דברי הש"ך באופן ההבנה הראשון שהסברנו לעיל, שיש להבין

בפשיטות שגודל הכוכבים נקבע זה ביחס לזה (כפי שהם נראים בלילה). ומשמעות בינונים וקטנים שבשו"ע היא כמשמעות הגמרא בשבת. ולכן דברי הש"ך קשים, כי מהגמרא ברור שקטנים מופיעים אחרי בינונים, ז"א ודאי הם מועילים לסימן לילה יותר מהבינונים.

ולכן נדרש הפר"ח להסביר מדוע בסעיף ה' החשיב המחבר "כוכבים קטנים מאוד" פחות מאשר "כוכבים בינונים" בסעיף ו', וכתב "אלא דשאני הכא כיון דהרקיע מזהיר משום הכי איכא ספיקא ודו"ק."

וביאור לדבריו: אמנם כוכבים קטנים בודאי מועילים יותר להחשב לילה מכוכבים בינונים, אולם כל זה בזמן חשכה, ובסעיף ה' איתא שבזמן שנראו הכוכבים הקטנים מאוד עדיין היה הרקיע מזהיר כעין אורה של יום. ויש לדקדק בדברי הפר"ח מדוע לא יחשבו "ג' כוכבים קטנים מאוד" כסימן גמור ללילה אלא רק לספק. ושני הסברים אפשריים:

(א) סימן ג' כוכבים בגמרא מיירי בזמן חשכה מסויימת, ולא כאשר הרקיע מזהיר "כעין אורה של יום", ויש להסתפק בהנך כללי דצאת הכוכבים בזמן זה, כיון שעדיין "אורה של יום" בשמים. ובנדון דידן איכא סימני יום (הרקיע מזהיר כעין אורה של יום) וסימני לילה (ג' כוכבים קטנים מאוד) בהדי הדדי לכן הוי ספיקא.

(ב) מציאות "הרקיע מזהיר כעין אורה של יום" מעידה שיש להסתפק האם כוכבים אלו אכן הינם כוכבים קטנים באמת, או שמא אינם אלא גדולים (וכפי ההסבר שהסברנו לעיל, שבזמן הראותם הראשוני אף הגדולים נראים קטנים) שאינם יכולים להחשב ככוכבים קטנים ובינוניים.

ומלשון הפר"ח נראה שהוא סובר כהסבר הא', וקשה להעמיס בדבריו את ההסבר הב'.

ונלע"ד כי העולה מדבריו של הפר"ח שכוכבים קטנים אלו הנם באמת כוכבים קטנים של הגמרא בשבת (וכפי שהקשה על הש"ך) אלא משום ש"היה הרקיע מזהיר

כעין אורה של יום" לא ניתן להגדיר זמן עדיין כלילה אלא כספק. ולפי דבריו צריך שיתקיימו ב' תנאים ללילה ודאי:

(א) חשכה מסויימת (שלא תהיה כעין אורה של יום).

(ב) כוכבים כדאיתא בגמ' בשבת.

ואף אם רואים "כוכבים קטנים" כל עוד אין חשכה מסויימת איננו יכולים לקבוע שהגיע זמן לילה ודאי.

תירוץ בעל ערוך השלחן על הש"ך

בעל ערוך השלחן מיישב את שני הסעיפים בשו"ע באופן הבא (סימן רסב סע' טז-יז):

טז והנלע"ד דה"פ דהנה הסימן המובהק של לילה הוא ג' כוכבים בינונים וכך אמרו חז"ל בשבת (לה, ב) לא כוכבים גדולים הנראים ביום דזהו עדיין יום ולא כוכבים קטנים הנראים בלילה כלומר מין כוכבים קטנים וכבר הוא לילה אלא בינונים כלומר מין כוכבים בינונים ולזה אמר בדין השני דכשנראו ג' כוכבים בינונים אין מביטין בסימן אחר וסימן מובהק מאד הוא וסומכין על זה אף בשבת כלומר אם היה זה ביום ו' ותיכף בהוצאת חוץ לפרוזדור ראו ג' כוכבים בינונים סימן מובהק הוא שנולד בשבת ומלין בשבת הבאה אבל אם נשתהה משערין לפי השיהוי כלומר דאם נשתהה איזה שיהוי וראו אחר השיהוי ג' בינונים סימן הוא שנולד ביום ומלין אותו אפילו בשבת כלומר אם בשבת נולד לעת ערב מפני שראיית ג' כוכבים אז הוא לילה ומקודם הוא יום וכיון שהיה שיהוי ואחר השיהוי ראו הכוכבים סימן מובהק הוא שבעת ההולדה היה יום.

יז ובדין הראשון הוה ההיפך שלמראית עין ברקיע היה יום גמור ואלמלי ראו כוכבים היה ברור שהוא יום אך עם כל זה ראו כוכבים קטנים מאד כלומר לא מין כוכבים קטנים דזה אי אפשר שהרי אינן נראין אלא בלילה אלא הכוונה דהכוכבים

הבינונים היו נראים קטנים מאד ולפי זה יש לומר שעדיין הוא יום אך מכל מקום עושה זה ספק לבלי למולו כנגד יום זה אלא למחר והיינו ספק שמיני ספק תשיעי כיון שאינו שבת ויו"ט כלמור דאלו היה הלמחר בשבוע הבא שבת או יו"ט היה בהכרח להניח עוד יום למוהלו בספק תשיעי ספק עשירי. וכתב כאן בעל ערוך השלחן בסוגריים:

(ולפי זה אייתי שפיר דברי הש"ך ס"ק ט' ולחנם השיגו עליו בלקוטי פר"ח ובחידושי הגרע"א ודו"ק).

פירוש דבריו: "הכוכבים הקטנים מאוד" שנראו "בעוד אורה של יום" דסעיף ה' אינם כוכבים קטנים באמת אלא כוכבים בינונים שנראים עתה קטנים (בגלל שעדיין מואר מאוד). וכיון שעדיין אינם נראים היטב מחשיבים זמן זה כספק לילה ולא כלילה גמור. ובשני הסעיפים מיירי בכוכבים בינוניים (בלשון ערוה"ש: כוכבים ממין בינוניים) בסעיף ה' מדובר על כוכבים בינונים הנראים קטנים מאוד, כאשר עדיין הרקיע מואר ביותר, ובסעיף ו' מדובר על כוכבים בינונים הנראים היטב. וזה כפי אופן ההבנה השני שביארנו בהקדמה לעיל.

יתרה מזאת משמיע הערוה"ש: שאם כאשר הרקיע היה מואר, לא היו נראים כלל כוכבים, הרי שזה היה נחשב ליום גמור, וכך מתקבלים לשיטתו 3 זמנים:

- א. רקיע מואר ללא כוכבים בינונים – יום גמור.
- ב. רקיע מואר, וכוכבים בינוניים הנראים קטנים מאוד – ספק לילה.
- ג. כוכבים בינוניים הנראים היטב – לילה גמור.

ובמקרה א' מלים בו ביום השמיני;

ובמקרה ג' מלים ביום התשיעי;

ובמקרה ב': אם למחרתו יום חול מלים בתשיעי, ואם למחרתו שבת או יו"ט

חוששים למילה שלא בזמנה ומלים ביום העשירי.

ומכאן שיש חילוק בזמן ההופעה של הכוכבים הבינוניים: בתחילת הופעתם של הכוכבים הבינוניים כאשר הם עדיין נראים קטנים עדיין אינו לילה גמור, ורק אח"כ כאשר הם מאירים יותר נחשב ללילה גמור.

במילים אחרות: הלילה נקבע על פי עוצמת אורם של הכוכבים הבינוניים: כשאינם נראים הוא יום, כשהם נראים חלשים הוא ספק לילה, וכשהם נראים ברור הוא ודאי לילה.

ועל פירושו של הערוה"ש יש לתמוה, מהיכי תיתי לחלק בכוכב בינוני בין זמן הופעתו הראשונית כאשר הוא נראה חלש ואז הוא רק ספק לילה לבין זמן בו הוא נראה ברור ואז הוא ודאי לילה?

ולא מצאנו דבר זה מפורש בגמרא אלא אדרבא, נראה שכאשר אדם רואה לראשונה ג' כוכבים בינוניים יוצאים הוא ודאי לילה.

דברי ספר יד הקטנה

עוד תמה על השו"ע בספר "יד הקטנה" ספר אהבה הלכות מילה ס"ק יד בביאורו "מנחת עני":

... ולכאורה הדברים תמוהין מאוד שהן כנגד דברי הגמרא בבמה מדליקין שם: א"ר יוסי לא כוכבים גדולים הנראין ביום ולא כוכבים קטנים שאין נראים אלא בלילה אלא בינוניים עכ"ד הגמ' והרי אדרבא שבכוכבים קטנים הוי ודאי לילה וא"כ מה זה שכתב יש לסמוך ולספק אם אינו שבת ויו"ט. וזה לשון המרדכי וששאלתם על בן הנולד סמוך לחשכה והיה נראה יום אך היו נראים ברקיע כוכבים קטנים מאוד והורה ר"י כי יש לסמוך על הכוכבים לספק לכל הפחות כו' ואע"פ שהיה הרקיע מזהיר כעין אורה של יום כי לפעמים שאין מתחיל להחשיך כ"כ אף ע"ג שלילה הוא כבר עכ"ל.

ויש ליישב הדברים דכאן משום דבחוש יותר נראה שהוא יום. לכן אם היו נראים כוכבים בינונים ודאי זהו מעמידין על חזקת דברי החכמים לבטל אומד דעתינו. והווי מחזיקין ללילה ממש. אבל עתה שנראין כוכבים קטנים למאוד ובינונים אינם נראין. הרי ודאי אי אפשר לומר שהן ממש אותן הקטנים סתם הנראין בכל הלילה. שהרי בפי' חקרו וביררו החכמים שהקטנים אינם נראין אלא בלילה ממש ואנן ידעינן ורואין שעדיין אינה לילה ממש כי רק על ערך בין השמשות. לכן ע"כ צריכין לומר שאפשר שהקטנים האלה הן בינונים אלא לפי שעדיין לא התחיל הלילה לכך אינם ניכרים היטב ונראין קטנים למאוד. או אפשר שאינם כוכבים כלל אלא דעיבא הן נראין כך. ולכך אמרינן בהו דעכ"פ יש לסמוך עליהן להחזיק הזמן לבין השמשות ולספק בין יום ולילה. ולהתחיל למנות מהלילה ולמול לט' שהוא ספק ח'. אבל אם היתה נראה באותה הזמן בינונים ממש. לא הווי חיישינן שמא עדיין יום הוא ואלו הבינונים גדולים הן אלא שאינם ניכרים מחמת אור היום ונראין לבינונין זה לא אמרינן. חדא דכבר קיימא לן דתלינן לעולם במצוי ולא חיישינן למילתא דלא שכיח. ותו דאילו הן גדולים הרי אמרו בפירוש דאפילו ביום נראין הגדולים. כנלע"ד להסביר דברי הגאון הר"י. וכן משמע מלשונו שסיים אע"ג שלילה הוא כבר עכ"ל.

וכן נראה דעת הש"ך במה שכתב שם סק"ט וז"ל דוקא משום שהן קטנים מאד אין לסמוך עליהם למול בשבת. אבל בכוכבים בינונים שבסעיף הסמוך יש לסמוך עליהן למול אפילו בשבת וכדברי הש"ע ע"כ.

אבל מה שנראה לכאורה מלשון הש"ע והש"ך לחלק בין קטנים למאוד ובין קטנים סתם – ודאי דזה אינו שהרי באמת לא נזכר בדברי ר' יוסי אלא קטנים סתם. ואפשר דמה שכתב המרדכי לשון מאוד דמעשה השאלה כך היה. והש"ע והש"ך כתבו כך על רהיטת לשון המרדכי.

גם מה שנראה מלשון המרדכי שכתב וז"ל דיש לסמוך על הכוכבים לספק לכל הפחות עכ"ל דמשמע דבשלא היו נראין כלל לא היינו מספקין כלל והווי מחזקינן לודאי יום מפני שהרקיע מזהיר בעין אורה של יום. אבל באמת זה אינו דודאי משתשקע החמה תיכף מספקינן בבין השמשות ואף שאין נראין כוכבים עדין כלל וכמ"ש הרמב"ם בהלכות שבת פ"ה. ואפי' כשפני הרקיע מאדימין ומזהירין וכנזכר

בגמ' בפרק במה מדליקין. ואף שדעת גדולי הפוסקין לחלק דשתי שקיעות הן וכמבואר שם. לא היה למרדכי לסתום דבריו אלא לפרש. ובפרט שכתב סתם וששאלתם על הנולד סמוך לחשכה לכן לשונו זה צריך עיון. ולהלכה עיין בא"ח סימן של"א במ"א סק"ב ושם בארה וכתבו האחרונים בהלכות שבת דאפילו בספק יום ספק בין השמשות מחזקינן לבה"ש דאין זה ספק ספיקא משום דהוי ספק חסרון ידיעה וגם אין יכולה להתהפך.

לבעל ה"יד הקטנה" קשה לשון המחבר שהרי אם נבין שכוונת המחבר בגודל הכוכבים הינו לפי אופן ההבנה הראשון שלנו, הרי שקשה מהגמ' (בדיוק כפי שהקשה הפר"ח על הש"ך; אלא שהפר"ח הקשה על הש"ך ודחה את דבריו והציע פירוש אחר בדברי השו"ע, ואילו כאן ה"יד קטנה" מקשה ישירות על השו"ע).

ולכן מסביר ה"יד הקטנה" כאן שהספק נובע מכך שלא ברור אם ה"כוכבים הקטנים מאוד" הללו הם באמת כוכבים בינוניים, או שמא אינם כוכבים כלל אלא מראית עין ("או אפשר שאינם כוכבים כלל, אלא דעיבא הן נראין כך").

וכך נפתר הקושי בין לשון הגמרא ללשון המחבר, שבגמ' הגודל הוא כמו אופן ההבנה הראשון שהסברנו לעיל, ובמחבר כמו אופן ההבנה השני, כיצד הכוכבים נראים בעת הראותם לצופה.

ובעל "יד הקטנה" שולל מיד את האפשרויות שכוכבים אלו הם קטנים: אינם יכולים להיות קטנים, כי קטנים אינם נראים אלא בלילה כשחשוך, וכאן עדיין הרקיע מזהיר. בעל "יד הקטנה" כותב דבר דומה לדברי ערוך השלחן: שאם הכוכבים נראים בזמן זה בינוניים ממש, ולא קטנים מאוד היינו מחזיקים שהם בינוניים ולא היינו חוששים שהם באמת גדולים הנראים כבינוניים משתי סיבות:

א) לעולם תולים במצוי ולא חוששים לדבר שאינו שכיח. (תימה לי מאין לו שדבר זה אינו שכיח)

ב) גדולים היו אמורים להראות ביום.

אולם הבדל יש בין דברי "יד הקטנה" לבעל ערוה"ש:

לפי ה"יד הקטנה" אנו מסתפקים בכוכבים קטנים מאוד אלו אם הם בינוניים, או שמא אינם כוכבים כלל. ואם היה ודאי לנו שאלו הם בינוניים על אף שהם נראים קטנים מאוד היינו מחשיבים אותם ללילה. ואילו לפי בעל ערוה"ש גם אם אנו יודעים בודאות שאלו כוכבים בינוניים כל עוד הם נראים קטנים מאוד איננו מחשיבים אותם ללילה ודאי אלא רק לספק לילה. ועל דברי ה"יד הקטנה" לא קשה מה שהקשינו לעיל מהיכא תיתי לבעל ערוה"ש לחלק בין תחילת זמן הראות כוכבים בינוניים לזמן שנראים הבינוניים ניכרים מה שלא מצינו חילוק זה בשום דוכתי.

נמצאנו למדים ג' שיטות בחילוק הסעיפים בדברי המחבר.

שיטת הלקוטי פר"ח: הכוכבים בסעיף ה' הם אמנם כוכבים קטנים הקובעים לילה אלא שהרקיע המאיר גורם לנו להסתפק שמא עדיין יום, משא"כ בסעיף ו' ששם הרקיע כבר חשוך, סומכים על ג' בינוניים ללילה מדינא דגמ'.

שיטת ערוך השלחן: בסעיף ה' מיירי בכוכבים בינוניים שלא הגיע לכלל אורה של כוכבים בינוניים הקובעת לילה גמור ולכן איכא ספיקא, ובסעיף ו' מיירי בכוכבים בינוניים שהגיעו לכלל אורה של כוכבים בינוניים ולכן הוא לילה גמור.

שיטת יד הקטנה: הכוכבים הקטנים בסעיף ה' אנו מסתפקים בהם אם הם כוכבים בינוניים או אינם כוכבים כלל, כיון שאורם חלש, הכוכבים בסעיף ו' הגיעו לאורה של כוכבים בינוניים ואין לנו ספק בכך שהם כוכבים בינוניים.

דברי ה"שאלת יעבץ"

ר' יעקב עמדין בעל שו"ת שאלת יעבץ סלל כאן דרך אחרת, ולא ניסה כלל ליישב את דברי מרן בעל השו"ע. ואלו דבריו בחלק ב סימן צו:

שאלת מה זה שכתב במגן אברהם סימן תקס"ט (צ"ל תקס"ב) בס"ג אבל קטנים לא מהני ומה ראה על ככה שהוא מתנגד למ"ש בגמרא ?

תשובה: אף זו מן ההשמטות שעזבתי בספרי מור וקציעה בסבת נחיצת המלאכה. ונשארו בו עוללות כתובים בגליון ספרי גם זו אחת מהנה ז"ל שם [כוונתו להשמטות מספרו "מור וקציעה" על או"ח סימן תקס"ב]:

בבית יוסף. מספקא לא נפיק עד צאת שלשה כוכבים והיינו בינונים כדאיתא בגמ' וכ"כ בהגה דש"ע. וכתב במ"א אבל קטנים לא מהני. וטעות הוא בידו שקלטו מבש"ך בי"ד סרס"ב (סק"ט) שכתב שם כך על מ"ש בש"ע ס"ה נולד כשהיו נראים ברקיע כוכבים קטנים מאד יש לסמוך עליהם לספק כו'. ז"ל ש"ך דוקא משום שהם קטנים מאד אין לסמוך עליהם למול בשבת אבל בבינונים בסעיף שאח"ז י"ל עליהם למול אפי' בשבת עכ"ל ואשתביש דאיברא אפכא הוא ודאי כדגרסינן בפרק במה מדליקין (לה, ב) כוכב אחד יום. שנים בין השמשות. שלשה לילה אר"י לא כוכבים גדולים הנראים ביום. ולא קטנים שאינם נראים אלא בלילה אלא בינונים. אמנם הש"ע נתן לו לש"ך מקום לטעות. לפי שראה (בסעיף ה) שחושב כוכבים קטנים לספק לילה. ובסעיף ו' שאחריו מיד חושב לשני כוכבים בינונים ודאי לילה. על כן חשב דקטנים גריעי מבינונים. וכמו שנראה מדעת הש"ע בודאי. ובמחילת כבודו אגב שטפיה אתיא ליה להרב ב"י. ולבש"ך שסמך עליו. מבלי שיהרהר אחריו ויחקור אחר המקור בגמרא וז"ל במור וקציעה סימן הנ"ל [כוונתו לקטע מספרו "מור וקציעה" על יו"ד סימן רס"ב] עמ"ש הב"י שם בשם המרדכי על הנולד סמוך לחשכה. והיה נראה יום. אך היו נראים ברקיע כוכבים קטנים מאד. והורה ר"י לסמוך על הכוכבים לספק כו' (מכאן יצא לו לבש"ע הדין הראשון). לשון זה תמוה בעיני כי מה ענין ספק בכאן דהא אפי' בשלשה בינונים הוי לילה ודאי אף לשבת כ"ש לקטנים שאין נראים אלא בלילה. ועוד תמה על עצמך. שהרי בסמוך הביא גם מ"ש סמ"ג בשם ר"י שהשיב אם לאלתר כו'. נראו ג' כוכבים בינונים י"ל עליהם שהוא לילה כו' (ועפ"ז קבע בש"ע מה שכתב בס"ו) והיאך נתקיימו שני הדברים בידינו שנראים כסותרים זא"ז ושניהם בשם ר"י נאמרו (וקסתרן נמי דברי ר"י גופיה אהדדי) ואם באנו לדחוק ליישב באופן זה. דהמרדכי מיירי בדלא נראו אלא שני כוכבים קטנים (דסתם כוכבים נקט. מיעוט כוכבים שנים) וס"ל כה"ג אכתי ספק הוי. משא"כ בינונים דודאי לילה הוי. אף היא לא תקום. דהא מילתא פסיקא קאמר ר' יוסי. דקטנים אינם נראים אלא בלילה. ומשמע בהדיא דאפי' בחד סגי. מיהו בתרי קטנים. פשיטא לית דין ולית דיין דהוי ודאי לילה. ואי אפשר לומר דבעינן שלשה קטנים דוקא. דאי הכי מאי איכא בין

קטנים לבינונים. זה פשוט. וכבוד הני תרי גברי רברבי במקומם מונח דלא חשו לקמחייהו בהך מילתא דנקטי תרתי וחדא מנייהו משבשתא היא בודאי. ברם סמי קמייתא מקמי בתרייתא דא תהא למיקם ותו לא מידי יעב"ץ.

היעב"ץ מקשה על המג"א באו"ח סימן תקסב. איתא התם:

"כל תענית שלא שקעה עליו חמה דהיינו שלא השלימו עד צאת הכוכבים אינו תענית". ובהגה שם כתוב "דהיינו שיראו ג' כוכבים בינונים", ועל כך כתב המג"א (ס"ק ג') "אבל קטנים לא מהני". וזה לפי דברי הש"ך אצלנו ביו"ד סימן רסב כפי שהבינם הפר"ח, וכאמור לעיל הם מוקשים מדברי הגמרא בשבת. וכתב היעב"ץ שהמג"א טעה בגלל הש"ך ביו"ד ומה שהטעה את הש"ך היה סדר הסעיפים ה' וו' כפי שסדרם המחבר ונתן לש"ך מקום לטעות.

היעב"ץ מבין את מושגי גודל הכוכבים רק באופן הראשון שהסברנו לעיל שגודל הכוכבים הוא זה ביחס לזה, ולא לפי הנראה לעיני הצופה בזמן הראותם, ואיננו מעלה על דעתו אופן הבנה אחר (בניגוד לערוה"ש וליד הקטנה) מכל זה נפיק ליה קושיות רבות על השו"ע והש"ך:

(א) איננו מבין מה עניין ספק שייך כאשר רואים כוכבים קטנים. הרי לפי הגמ' זה ודאי לילה.

(ב) יש סתירה בין סעיף ה' לסעיף ו' בשו"ע: בסעיף ה' כוכבים קטנים נחשבים לספק לילה, ובסעיף ו' כוכבים בינונים נחשבים לודאי לילה.

(ג) הקושיה ב-ב) היא לא רק משו"ע על שו"ע אלא מדברי ר"י עצמו שהוא הנזכר בשני המקורות לסעיפים ה' ו-ו'.

היעב"ץ עושה ניסיון רטורי ליישב בדוחק את הסתירה שבסעיף ה' מדובר בשני כוכבים קטנים (מיעוט כוכבים שנים) וזה קובע ספק, אולם דוחה בו במקום, שהרי הקטנים נראים אחרי הבינונים ואחר שנראו בינונים כבר לילה ואם ראה אפילו קטן אחד בודאי הוא לילה כי הקטנים מופיעים תמיד רק אחרי הגדולים. ולא ניתן להסביר שמסעיף ה' משמע שאנו מצריכים ג' כוכבים קטנים לודאי לילה, (וב' הם ספק לילה)

שהרי זה בדיוק הגדר של ג' בינוניים ואם כן אין הבדל בין בינוניים לקטנים. ועל כרחנו חייבים לומר שההלכה בסעיף ה' היא משובשת, ולא הגיעה אלינו באופן מדוייק ולכן יש למוחקה. ורק ההלכה שבסעיף ו' בשו"ע היא מדוייקת. ותמה היעב"ץ על השו"ע והש"ך שמחזיקים בשתי ההלכות ולא מרגישים בקושי הקיים בסעיף ה' מצד הגמרא בשבת ומצד סעיף ו'.

מקור ההלכות שבסעיפים ה' ו-ו' בשו"ע

היעב"ץ שם לב ששתי ההלכות בסעיפים ה' ו-ו' מקורם בדברי ר"י. לכן יצאנו כאן לחפש את המקור לדברי המחבר.

את המקור לסעיף ה' מביא הב"י (סימן רס"ב) מהמרדכי בשבת:

ה כתב המרדכי בפרק במה מדליקין (שבת ס"י רצב) על בן הנולד סמוך לחשכה והיה נראה יום אך היו נראים ברקיע כוכבים קטנים מאוד והורה ר"י כי יש לסמוך על הכוכבים לספק לכל הפחות ולמול למחרת כיון שלא היה למחרת לא שבת ולא יום טוב ואף על פי שהיה הרקיע מזהיר כעין אורה של יום פעמים שאין מתחיל להחשיך כ"כ אע"פ שלילה הוא כבר עכ"ל.

ואת המקור לסעיף ו' מביא הב"י מהג"מ על הלכות מילה לרמב"ם:

ו ובהגהות מימון פ"א מהלכות מילה (אות ח) כתוב בשם סמ"ג (עשין כח קטו ע"א) השיב ר"י שאם לאלתר כשהוציא הולד ראשו חוץ לפרוזדור נראו ג' כוכבים בינוניים יש לסמוך עליהם שהוא לילה אפילו הוא למחר שבת אבל אם שהו [הכוכבים לצאת] אח"כ אם לפי השיהוי נראה להם שהיה יום בהוצאת הראש אין להם אלא מה שעניניהם רואות ויהא נימול לשמנה ואפילו אם יארע בשבת עכ"ל.

והנה התימה היא גדולה מאוד כי בשני ראשונים האו"ז ומהר"ם מרוטנברג מובאות שתי הלכות אלו כתשובה אחת!

ונביא כאן את שני הקטעים במלואם :

ספר אור זרוע ח"ב - הלכות מילה סימן קב

... השיב ר' יצחק בר' שמואל זלה"ה על בן הנולד סמוך לחשיכה אך היה נראה יום אבל היו נראים כוכבים קטנים מאוד נ"ל כי יש לסמוך על הכוכבים לספק לכל הפחות ולמול למחרת כיון שלא היה יום המחרת לא שבת ולא יום טוב ואע"פ שהיה הרקיע מזהיר כעין אור היום פעמים שאין מתחיל להחשיך מהר כ"כ אע"פ שהוא כבר לילה אפי' כשאין אור הלבנה כלל בתחילת לילה וכ"ש כשיש אור הלבנה ואע"פ שפעמי' משתנים סדרי בראשית כדאיתא במו"ק כי נח נפשיה דר' פלו' אתחזיאו כוכבי ביממה זהו שעדיין היה ידוע וברור שהיה עדיין יום גדול אבל סמוך לחשיכה אין לתלות [אלא] בהווה אפי' למחרתו שבת הדעת נוטה ומכרעת לסמוך על כוכבי' (שכוכבים) שהיו נראים קטני' מאוד אע"פ שי"ל שאם היה לילה היו נראים גדולים ביותר כי מתוך ההלכה משמע שבשעת ראייתן יסמכו עליהם לענין איסור מלאכת שבת ואפי' אין נראים כקטנים מאוד לחשוב לילה עליהם בפחות מג'. לכל הפחות נחשוב אותם כבינונים ובג' מהם לילה. ואין נראה לומר דכוכבים קטנים דקאמר לסמוך עליהם לענין מלאכה בין לקולא בין לחומרא היינו כוכבים הידועים שכשיהיה לילה יהיו גדולים ודוקא לבקיאים בשמות הכוכבים קטנים וידועים מקום קביעותן מהני אבל לשאינם מכירים לא ועוד שהגדולים שהיו נראים גדולים בשעת לידת הנולד מוכיחים על הקטנים הנראים קטנים מאוד שאינם מן הקטנים הנראים ביום. ואם לאלתר סמוך להוצאת ראש ולד חוץ לפרוסדור ראו כוכבים נ"ל כי ראוי כאן לחלל עליו את השבת וכ"ש כאן חילול שבת אבל [אם] אחר הוצאת הראש נשתהה זמן מרובה טרם ראות הכוכבים אז אין לסמוך על הכוכבי' ואם לפי שיעור (השיעור) [השהייה] דומה להם בבירור (שהרי אם) [שהוא יום] בהוצאת הראש אין להם אלא מה שעניניהם רואות ויהיה נימול לשמונה אפי' אירע בשבת אפי' החזיר ראשו ונשתהה לחזור ולהוציאו עד הלילה ואם יש ספק יהא נימול לתשעה אפי' בחול. יצחק בר' שמואל זלה"ה :

שו"ת מהר"ם מרוטנברג חלק ד (דפוס פראג) סימן ריט

על הבן הנולד סמוך לחשיכה והי' נראה יום והיו נראים [ככבים] / כוכבים / קטנים מאד נ"ל כי יש לסמוך על הככבים ולספק לכל הפחות [ולמול] למחרת כיון שלא יהי' למחרת לא יו"ט ולא שבת אע"פ שהיה הרקיע מזהיר כיום פעמים שאין מתחיל להחשיך כל כך אע"פ שהוא כבר לילה אע"פ שאין אור לבנה בתחלת הלילה כ"ש עם אור הלבנה אע"פ שלפעמים משתנים סדרי בראשית כדאמר (מועד קטן כ"ה ע"ב) אתחזי ככבי ביממא זהו כשהי' יודעי' בבירור שהיום גדול אבל סמוך לחשיכה אין לתלותו אלא בהוה.⁴ [ואשר] כתבת שהיו קטנים מאד אע"פ שי"ל שאם היה לילה הי' נראי' גדולי' ביותר כי מתוך ההלכה משמע דבשעת ראייתן יסמכו עליהן לענין איסור והיתר ומלאכת שבת ואפי' אין אנו בקיאי' בקטנים איך ראייתן ליחשב לילה על ידם בפחות משלשה לכל הפחות יחשב אותם כבינונים וג' מהן לילה ואין נ"ל דככבים קטנים דקאמר לסמוך עליהם לענין מלאכה בין לקולא בין לחומרא [היינו] ככבים ידועים כשיהי' לילה יהיו גדולים ודוקא לבקיאי' בשמות הככבים קטנים וידועי' מקום קביעותם מהני אבל שאינם מכירי' אותם לא. ועוד שהגדולי' שהיו נראי' גדולים בעת לידת הולד [מוכיחים] על הקטנים הנראי' ⁵ [קטנים מאד שאינם מן הנראים] ביום.

ואם לאלתר סמוך להוצאת ראש הולד חוץ לפרוזדור ראו הככבים נראה כי גם ראוי לחלל עליו את השבת וכ"ש שאין כאן חילול אבל אם לאחר הוצאת ראש נשתהא שהות מרובה קודם צאת הככבים נראה דאין לסמוך על הככבים ואם לפי שיעור השיהוי דומה להם שהי' יום בהוצאת הראש אין להם אלא מה שעניניהם רואות ויהא נימול לשמנה אפי' יארע בשבת אפי' החזיר הראש ונשתהא לחזור ולהוציא עד הלילה. ואם יש ספק יהא נימול לט' אפי' יהא חול בשמיני.

4. הערה בדפוס פראג: באו"ז ליתא ואשר כתבת אלא כך אי' שם בהוה אפי' למחרתו שבת הדעת נוטה ומכרעת לסמוך על כוכבי' שהיו נראי' קטנים וכו'
5. הערה בדפוס פראג: הגהתי עפ"י האו"ז

יש מעט שינויי לשון בין שני המקורות, לכן נעבור כאן על שתי התשובות ונקוט כאן בשיטה של בירור הנוסחאות קטע אחר קטע, תוך ציון המקור המבורר יותר.

ככל האפשר, השתדלנו שלא להגיה את הנוסח מדעתנו וכל הסוגריים הם מהנדפס של האו"ז והמהר"ם, אולם בשני מקומות נאלצנו על כרחנו להגיה את הנוסח, וכן הגיה גם הרב בניש בספר "זמנים בהלכה" ח"ב עמ' תקא הע' 33.

א. השיב ר' יצחק בן שמואל (הוא ר"י הזקן שבתוס', או"ז, ובמהר"ם לא נזכר שם המשיב)

ב. המקרה: בן הנולד סמוך לחשיכה אך היה נראה יום אבל היו נראים כוכבים קטנים מאוד (או"ז, מהר"ם). בתוך התשובה מופיעים עוד שלשה פרטים שכנראה היו בתוכן השאלה:

1) היה הרקיע מזהיר כ[עין אור ה]יום (או"ז, מהר"ם).

2) בזמן זה הופיעו גם כוכבים גדולים יותר מהכוכבים הקטנים מאוד ("ועוד שהגדולים שהיו נראים גדולים בעת לידת הולד מוכיחים על הקטנים שאינם מן הנראים ביום"). (או"ז, מהר"ם).

3) יום המחרת הוא לא שבת ולא יו"ט (או"ז, מהר"ם).

ג. תחילת התשובה: נראה לי כי יש לסמוך על הכוכבים לספק לכל הפחות ולמול למחרת כיון שלא היה יום המחרת לא שבת ולא יו"ט (או"ז).

ד. נימוקי התשובה: מדוע יש לסמוך, הרי עדיין הרקיע מואר ?

ואע"פ שהיה הרקיע מזהיר כעין אור היום פעמים שאין מתחיל להחשיך מהר כ"כ אע"פ שהוא כבר לילה אפי' כשאין אור הלבנה כלל בתחילת לילה וכ"ש כשיש אור הלבנה.

לעיתים כבר לילה, למרות שהרקיע מואר ויש לכך שתי סיבות:

(1) כאשר החושך יורד בקצב איטי.

(2) כשהלבנה מצויה בשמים בתחילת הלילה היא מאירה, ולמרות זאת נחשב זמן זה ללילה.

נראה לי שרצונו לומר כי הלילה תלוי בהראות הכוכבים, ולא בהעדר האור המוחלט, ולכן גם עדיין מואר נחשב זמן זה ללילה.

ואע"פ שפעמים משתנים סדרי בראשית כדאיתא במו"ק כי נח נפשיה דר' פלו' אתחזיאו כוכבי ביממה זהו שעדיין היה ידוע וברור שהיה עדיין יום גדול אבל סמוך לחשיכה אין לתלות [אלא] בהוה. (או"ז)

רצונו לומר כי הופעת כוכבים אמנם מעידה על הלילה, ואין להקשות מהגמ' במו"ק כה, ע"ב שאיתא שם שכאשר נפטר ר' יעקב נראו כוכבים ביום (כאות משמיא על פטירתו) ואין ללמוד מגמרא זו שיש מצב בו רואים כוכבים ביום כי שם מיירי בנס מיוחד שנעשה לכבוד החכם הנפטר והיה שינוי מעשה בראשית, ולכן נראו כוכבים בעוד היום גדול (וכנראה שנראה אז ליקוי חמה מלא, כפי שמובא מקרה דומה בחיבור מתקופת הגאונים "סדר תנאים ואמוראים", וזה גרס להראות הכוכבים). אולם בנידון דידן ראו את הכוכבים סמוך לחשכה וזאת דרכו של עולם (אין לתלות אלא בהוה), וזה מוכיח שאלו כוכבים המבשרים את התחלת הלילה.

ה. הרחבת התשובה גם למקרה שלא נשאל:

אפילו למחרתו שבת הדעת נוטה ומכרעת לסמוך על כוכבים שהיו נראים קטנים מאוד. (או"ז)

השאלה למעשה הייתה כשלמחרת יום חול, אולם כאן אומר הר"י שגם אם למחרת היה שבת הדעת נוטה ומכרעת לסמוך על כוכבים קטנים מאוד. וכאן רואים מפורש נגד דברי שו"ע, שר"י החשיב את הכוכבים הקטנים ללילה. ונראה לומר שלמרחן השו"ע לא השתמש בתשובה המלאה של הר"י כפי שהיא מובאת באו"ז ובמהר"ם, אלא רק בתחילת תשובה זאת ובסוף תשובה זאת, וראה להלן. וכך מוכח שהרי בב"י שאב את תשובת הר"י מכלים אחרים: את הרישא מהמרדכי בשבת, שם התשובה קטועה, ואת

הסיפא מהגהות מיימוני פ"א דמילה. וזה מה שהביא את מרן לחלק בין סעיף ה' לסעיף ו', וכבר הרגיש בקושי היעב"ץ בקושי מסויים בין שני הסעיפים כמו שהבאנו דבריו לעיל.

ו. ביסוס הפסק:

[ואשר] כתבת שהיו קטנים מאד אע"פ שיש לומר שאם היה לילה היו נראים גדולים ביותר - כי מתוך ההלכה משמע דבשעת ראייתן יסמכו עליהן לענין איסור והיתר ומלאכת שבת. (מהר"ם)

הר"י בא לשלול את האפשרות שכוכבים אלו הם "כוכבים גדולים" של הגמ' אשר אינם קובעים את הלילה ההלכתי. כותב הר"י שאמנם הכוכבים נראו קטנים מאד (כיון שעדיין מואר) ובלילה כשיחשיך הם עשויים להראות גדולים יותר, אולם אין לחשוש שאולי הם באמת "כוכבים גדולים" של הגמרא שבאמת הם כוכבים שנראים ביום, כי מתוך ההלכה בגמ' משמע שהולכים לפי הזמן שבו רואים את הכוכבים, ואז הם קובעים לילה ולא כפי שהם נראים מאוחר יותר.

מכאן נראה ברור כי הר"י היה מודע היטב למציאות הפשוטה של החשכת הרקיע והופעת הכוכבים, והבין בגמ' את המושגים גדולים בינונים וקטנים כפי שהסברנו באופן ההבנה הראשון. ומה שמופיע בשאלה כוכבים קטנים מאוד – ידע הר"י שזהו תאור של הרואה ולא הסיווג האמיתי של הכוכב.

ואפילו אין אנו בקיאים בקטנים איך ראייתן ליחשב לילה על ידם בפחות משלשה לכל הפחות יחשב אותם כבינונים וג' מהן לילה. (מהר"ם)

כאן מכריח הר"י שיש להחשיב כוכבים אלו כקובעים את הלילה. ועוד רואים מדבריו שהעולם היו סוברים שאפילו אם רואים כוכב אחד קטן, כבר היה ברור שהגיע לילה. ואמנם אם היינו יודעים שכוכבים אלו הם באמת קטנים – הרי שאפילו אחד מהם היה מספיק כדי לקבוע לילה; אלא שגם אם אין אנו בקיאים בכוכבים ואולי אין אלו כוכבים קטנים באמת, הרי שלכל הפחות כוכבים אלו הם כוכבים בינונים, ולפי הגמרא ג' בינונים קובעים לילה, הרי שבהראות שלשה כוכבים קטנים מאוד אפילו אם

הרקיע מזהיר הרי שזה כבר לילה כי לכל הפחות אלו כוכבים בינונים וזה סגי לגדר לילה.

ואין נראה לפרש דככבים קטנים דקאמר לסמוך עליהם לענין מלאכה בין לקולא בין לחומרא [היינו] ככבים ידועים כשיהיה לילה [לא] כך הגיה ב"זמנים בהלכה" ח"ב עמ' תקא הע' 33 והגהה זו מוכרחת] יהיו גדולים ודוקא לבקיאים בשמות הככבים קטנים וידועים מקום קביעותם מהני אבל לשאינם מכירים אותם לא. (או"ז)

הר"י שולל את האפשרות שאנו צריכים להיות בטוחים שהכוכבים הקטנים הללו הם באמת כוכבים שאינם גדולים (ובדיוק כמו האופן הראשון שפרשנו, שגודל הכוכבים האמיתי בא לידי ביטוי רק בלילה) ונפק"מ למעשה לענין השאלה שנשאל ר"י שאנו יכולים לסמוך על הכוכבים הללו שנראו קטנים מאוד כלילה, ואין לנו לחשוש שמא הם באמת גדולים; ולא ניתן לפרש שהלכה זו נמסרה לבקיאים שידועים היטב איזה כוכב הוא באמת קטן ואיזה כוכב רק נראה קטן אבל הוא באמת גדול.

ועוד שהגדולים שהיו נראים גדולים בעת לידת הולד מוכיחים על הקטנים הנראים קטנים מאד שאינם מן (הקטנים צריך למחוק וב"זמנים בהלכה" הגיה שצריך לגרוס (הגדולים) הנראים ביום. (או"ז)

ובמציאות השאלה נראו גם כוכבים גדולים יותר מלבד הכוכבים הקטנים המאוד, ואלו שנראו יותר גדולים היו באמת גדולים הנראים ביום, ומכאן שהנראים קטנים מאוד אינם מהכוכבים הנראים ביום, והם אמנם קטנים באמת, או לכל הפחות בינונים, ולכן יש לחשבם כלילה.

ז. הקטע האחרון נראה כסיכום הפסק:

ואם לאלתר סמוך להוצאת ראש הולד חוץ לפרוזדור ראו הככבים נראה כי גם ראוי לחלל עליו את השבת,

וזאת ההלכה.

וכל שכן שאין כאן חילול.

וכל שכן במקרה השאלה של ר"י שלא היה שבת.

אבל אם לאחר הוצאת ראש נשתהא שהות מרובה קודם צאת הככבים נראה דאין לסמוך על הככבים ואם לפי שיעור השיהוי דומה להם שהיה יום בהוצאת הראש אין להם אלא מה שעניניהם רואות ויהא נימול לשמנה אפי' יארע בשבת אפי' החזיר הראש ונשתהא לחזור ולהוציא עד הלילה. ואם יש ספק יהא נימול לט' אפי' יהא חול בשמיני. (מהר"ם)

ח. חתימת התשובה

יצחק בר' שמואל זלה"ה: (או"ז)

בהגהות מיימוניות כתב לפי הסיפא, וזה המקור לסעיף ו' שבשו"ע, והא לך שוב לשונו בב"י:

ו בהגהות מימון פ"א מהלכות מילה (אות ח) כתוב בשם סמ"ג (עשין כח קטו ע"א) השיב ר"י שאם לאלתר כשהוציא הולד ראשו חוץ לפרוזדור נראו ג' ככבים בינוניים יש לסמוך עליהם שהוא לילה אפילו הוא למחר שבת אבל אם שהו [הכוכבים לצאת] אח"כ אם לפי השיהוי נראה להם שהיה יום בהוצאת הראש אין להם אלא מה שעניניהם רואות ויהא נימול לשמנה ואפילו אם יארע בשבת עכ"ל.

ואם נדקדק נראה שהג"מ הוסיף את התיבות "ג' כוכבים בינוניים" מה שלא נזכר בתשובת ר"י. וזאת אמנם לפי המובן בתשובת ר"י שהכוכבים שנראו קטנים מאוד הם אמנם כוכבים בינוניים (לכל הפחות), וכך עלתה ביד הג"מ תשובת הר"י מתומצתת ומסוכמת.

אולם כשבא מרן הב"י לקבוע הלכות אלו בשלחן ערוך היה בידו רק את דברי המרדכי שהם קטיעה מראש תשובת ר"י, וכנגדם את דברי הג"מ ולכן נראה למרן

המחבר כאילו מדובר כאן בשני הלכות שונות, אולם מגוף התשובת ר"י השלמה משמע שיש כאן מקרה אחד ודין אחד זהה בין בחול בין בשבת.

ולענין הלכה פוק תזי שהיום משערים בעלי הלוחות זמן צאת הכוכבים לכל ענין כזמן ההראות הראשוני של הכוכבים, ולית מאן דמשגח אם הרקיע מואר או לא מואר וכיצד נראים הכוכבים הבינוניים. ולא נראה שנוצרת למעשה מציאות כמו בסעיף ה' בערב שבת המצריכה שינוי בדין והחזקה כספק ומילה בעשירי.

וכמו שכתב בעל שאילת יעבץ "סמי קמא מקמי בתרייתא", וראה בפת"ש יו"ד סימן רס"ב ס"ק ח' שצינו.

אחרית דבר

- אחר ששערתני שמרן המחבר לא ראה את תשובת ר"י השלמה (המופיעה רק באו"ז ובמהר"ם) הגיע לידי ספר "אור זרוע השלם" – מהדורה מדעית של ספר או"ז של מכון התורני בישיבת אור עציון ומכון ירושלים (תשס"א). בהקדמת הספר עמ' 19-20 הסיקו העורכים שהב"י לא ראה את ספר אור זרוע במקורו, כי תמיד כאשר שהוא מביא חיבור זה הוא מביאו מכלי שני, עיי"ש. הרי מאמרנו נמצא מסייע ומסתייע מפרי עבודה זו.

- אחד מהאחרונים העוסקים בדברי ר"י הזקן והשו"ע הוא האדמו"ר הזקן ר' שניאור זלמן מליאדי בעל שו"ע הרב ב"סדר הכנסת שבת". (ניתן למצאו בכל סידור תהלת ה' של נוסח חב"ד):

... ומה שנראים לפעמים כוכבים קטנים מאד מקודם לשליש שקיעה בא"י (וכפי ערך זה במדינותינו) הם באמת גדולים ברקיע אלא שלמראית עינינו נראים קטנים (כמ"ש בתשו' ר"י במהר"מ ב"ב והובאה בב"י סי' רס"ב ודלא כש"ך שלא ע"ש רק בב"י).

הגרש"ז כתב כאן גם כן נגד הבנת הש"ך.

הקטע שהבאנו כאן הוא קטע קצר מדברי הגרש"ז. אחר עיון בדבריו התברר לי שיש עוד רבות להוסיף על דברינו ולבאר את דברי האדמו"ר הזקן, אלא שקצר כאן המצע.

באחרית דברי התברר לי כי הפשט שהנחנו דלעיל בגמ' שכוכבים בינונים אינם נראים ביום, פירוש - לפני שקיעת החמה נסתר מדברי מהרלב"ח על הרמב"ם קידוש החודש (פ"ב ה"ו) שכתב וז"ל:

וליישב כל זה לענ"ד אקדים הקדמה קטנה והיא כי זמן הראות הכוכבים אינו אחד תמיד בכל השנה, דרך משל לדעת רבה ימצאו ימים בשנה שכוכב אחד בינוני יראה קודם שתשקע החמה ויש ימים שלא יראה עד אחר שקיעת החמה. גם יש ימים ששני כוכבים בינונים יראו עם שקיעת החמה בסמוך ויש ימים שלא יראו עד שיעבור זמן מה אחר שקיעת החמה.

הרי שיש כאן למהרלב"ח שיטה אחרת שניתן לראות כוכבים בינונים קודם שקיעת החמה. ואנו לעיל הסתפקנו מהו ביאור "כוכבים בינונים", אולם אנו הנחנו בפשיטות שלא ניתן לראות את הבינונים לפני שקיעת החמה. וכבר תמה על המהרלב"ח הרב יוסף שוורץ בספרו דברי יוסף דף מא,א איך קוראו בינוני אם הוא נראה קודם השקיעה.

ויש לומר שלשיטתו של המהרלב"ח שהגדרת "כוכבים בינונים" לא נובעת מתוך פירוש הגמרא שאלו כוכבים שאינם נראים ביום (כל' לפני השקיעה), אלא להיפך: המושג כוכבים בינונים לשיטתו הוא מושג ברור עוד לפני סוגיית הגמ'.

והדברים שעלו בדעתנו בדברי בעל התניא ובשיטת מהרלב"ח קובעים מאמר לעצמם, ובעזר הצור נפרסם הדברים בעתיד.